

O RELJEFU U SV. JURJU U PLOMINU

U vanjskom, južnom zidu srednjovjekovne romaničke crkve sv. Jurja u Plominu uzidan je rustičan reljef s muškim likom. Lik je prikazan frontalno poput likova pokojnika na rimskim nadgrobnim stelama. Sama crkva sv. Jurja je djelo srednjovjekovnog domaćeg majstora, ali majstor je, prema praksi svog vremena, pri gradnji crkve na više mjesta upotrebio rimske spolije kao gradivo. Reljef s likom držao sam ipak djelom majstora Srednjeg vijeka, jer je do glave lika uklesan glagoljski natpis. Ovaj je natpis uočio i pročitao Branko Fučić. Po njegovu mišljenju natpis je važan primjer starijeg tipa oble glagoljice, i on postanak postavlja u vrijeme druge polovice 11. stoljeća, najkasnije prve polovice 12. stoljeća. Fučić je sklon uzeti u obzir također mogućnost, da je reljef antikni original, u koji bi srednjovjekovni klesar bio naknadno urezao glagoljska slova.¹ Mislim ovdje iznijeti neka razmatranja, zbog kojih ostajem pri utisku, da se ipak radi o srednjovjekovnoj imitaciji rimske stele, a ne o antiknom originalu upotrebljenom kasnije kao spolij.

Da utvrdimo vrijeme i postanak te točno objasnimo namjenu i značenje lika plominskog reljefa, nemamo podataka na samom djelu, a nemamo ih ni u dokumentima ni u usmenoj mjesnoj predaji. Kao uvijek u takvim slučajevima moramo se osloniti na indicije, koje nam pružaju motivi (ikonografija) i izrada (stil) samog djela. Ali baš ova dva faktora u konkretnom nas slučaju ostavljaju u neku ruku na cjedilu.

Motiv plominskog reljefa ima u svakom slučaju svoj korijen i svoj uzor u predstavama pokojnika na rimskim nadgrobnim stelama 1.-og do 4.-og stoljeća n. e. Ali baš taj motiv je srednjovjekovna umjetnost preuzela i imitirala u nizu spomenika. Frontalnost likova rimskih stela odgovarala je predodžbi hijeratičnog dostojanstva svetaca i mučenika srednjovjekovnog kršćan-

¹ Up. moj članak »O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre« u Historijskom zborniku g. 1949, Zagreb knj. II, str. 119 i članak B. Fučića »Izvještaj o putu po Istri 1949 g.« u Ljetopisu JAZU, Zagreb 1953, str. 79-85, sl. 6 i 8.

skog svijeta. Stoga u Srednjem vijeku nisu rijetki slučajevi, da se kršćanski sveci i mučenici, pa i drugi odličnici prikazuju u pozi pokojnika na rimskim stelama. Dogadalo se također, da su kasnija vremena savremeno interpretirala spolije iz antiknog doba i gledala u njima prikaz svetaca ili drugih odličnika iz prošlosti svog kraja. Kutschera-Woborsky posvetio je čitavu studiju reljefnom liku mladog Ivana Evangeliste nad ulazom u dvorište pred kapelom sv. Jere na brdu Marjanu kod Splita, koji tako blisko nasljeduje antiknu stelu, da bi bez natpisa ispod lika IOANES EVANGELISTA, i stručnjak u prvi mah pomislio, da je rimska nadgrobna stela valjda iz ruševina nedaleke stare Salone nekom zgodom zabasala u kršćansko svetište kao spolij. U istom natpisu je Kutschera-Woborsky upozorio na zanimljivo pričanje putopisca 18. stoljeća opata Fortisa, da se u to doba u Zaostrugu u makarskom primorju nalazio antikni lik šumskog boga Pana s rutavim nogama, kojega su tamošnji pastiri držali za Ivana Krstitelja u pustinji; a u nedalekom selu Dražnici bio je reljef jednog satira s plaštom od kozje kože, sa psom i štapom u ruci, kojega su žene i djevojke štovale kao svetog Roka. A možemo navesti dalje slične primjere. Spomenut ću slučaj rimske stele s likom pokojnika, od vremena izlizane i od ljudske ruke okljaštrene, koja je duго vrijeme davala oslonca mjesnoj tradiciji, da je to nadgrobna ploča mletačkog dužda Petra Candiana, koji je g. 887. nastradao u tom kraju u borbi s Neretljanima.²

Postojala je prema tome i u slučaju reljefnog lika u Plominu a priori dvostruka mogućnost: da se radi o rimskom spoliju, koji je srednjovjekovni graditelj uzidao u zid crkve naprosto kao ukras, a možda i vezujući ga s predodžbom mučenika sv. Jurja; ili, pak, da je taj reljef izradio srednjovjekovni majstor dajući liku pozu, kakvu je vidio na još sačuvanoj steli iz rimskog doba. Imamo u našim primorskim krajevima, gdje je umjetnička djelatnost bila živa i u rimsko doba i u Srednjem vijeku, još slučajeva, u kojima stručnjaci nisu još izveli načisto pitanje, radi li se o ostatku iz antike ili o imitaciji antiknog predloška iz doba Srednjeg vijeka. To je, na primjer, slučaj s trima poprsjima na ploči uzidanoj na južnom zidu srednjovjekovne crkve sv. Duha u Splitu, u kojima pobožni puk štuje »tri Marije«, i slučaj reljefa sa tri lika uzidana na pročelju crkve sv. Mihovila u Zadru, za koje mjesna tradicija tvrdi, da su to tri konzula srednjovjekovnog Zadra.³

Drugi momenat, koji otežava datiranje plominskog reljefa, jest činjenica, da je reljef rad rustičnog majstora, ustvari djelo pučke umjetnosti, a ta u svako doba i u svakom kraju ispoljava iste sklonosti i pokazuje lične crte, pa je stoga sud o vremenu postanka mnogo puta težak.

Zbog ovih je razloga Fučić vjerojatno pokušao odrediti vrijeme postanka plominskog reljefa ispitujući način, na koji je reljef uzidan u crkveno zide. On rezonira ovako: reljef je pravilno ukomponiran u zide i prema tome ugrađen u zid u vrijeme same gradnje; on je usto, kako se čini, postavljen u zide ne cjelovit već prerezanih nogu, pa mora da je stariji od gradnje crkve. Ta su opažanja uglavnom točna, ali nam ipak ne mogu dati čvrst oslonac za dati-

² Up. članak Kutschera-Woborsky »Das Giovanninorelief des Spalätiner Vorgebirges« u Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes, Wien 1918. str. 1-43 i moj članak »Historijski spomenici i legende u narodu« u Hrvatskoj Reviji. Zagreb, 1937. br. 9. str. 490-493.

³ Up. Jelić, Bulić, Rutar, Voda po Spljetu i Solinu, Zadar, 1894; str. 209. i C. Cecchelli, Zara, Roma, str. 150.

ranje reljefa. Jer majstor može u svako doba naknadno uzidati fragment u zide, a da se to jedva zapaža. Lik u Sv. Jurju pravi donekle utisak, kao da su noge odrezane; stvarno rimske stele prikazuju pokojnika u različnoj visini, to jest samo glavu ili poprsje, gornje tijelo do bokova ili pak čitavu figuru, a ne poznaju lik prikazan od glave do samih koljena. Prihvaćajući tezu, da se radi o rimskom spoliju morali bismo prema tome nagadati, da je sa stele s likom u visini od glave do nogu odrezan najdonji dio niže koljena. Ali tome smeta činjenica, da iz Istre nisu u antikno doba poznate stele s čitavom figurom pokojnika, kako ih imamo u drugim provincijama carstva. Najvažnije je međutim to, da gradnju crkve sv. Jurja možemo prema Fučiću staviti u široko vremensko razdoblje od 11. do 13. stoljeća, pa prema tome postoji mogućnost, da je reljef stariji od crkve, a da ipak potječe iz Srednjeg vijeka, a ne iz antike. Postoji, naime mogućnost, da je crkva recimo iz vremena oko g. 1200., a reljef iz vremena oko g. 1100. Prema mišljenju Fučića glagoljski natpis na reljefu potječe upravo iz druge polovice 11. stoljeća, najkasnije iz prve polovice 12. stoljeća.

Moramo se prema tome ipak vratiti stilu i motivima reljefa i pokušati da što detaljnijim proučavanjem tih faktora i opreznim zaključivanjem približno datiramo reljef. Način, na koji je reljef izrađen, svakako nas u mnogočemu podsjeća i na rustične nadgrobne spomenike perifernih rimskih provincija, kao i na neke skulpture iz ranog Srednjeg vijeka. Ali sličnosti, analogije su s ovim posljednjim spomenicima brojnije i bliže. To je utisak, koji sam dobio pregledajući i upoređujući jedan i drugi materijal, a koji je teško riječima točno izraziti. Moram također napomenuti, da rimske stele s frontalnim likom pokojnika potječu iz 1. do 4. stoljeća n. e., a u to se doba umjetnost u rimskoj Istri rijetko ili nikako ne spušta do stepena rustičnosti, koji imamo na reljefu u Sv. Jurju. A mogu napokon navesti još dva momenta, koji govore za to, da je taj reljef kopija antiknog motiva od strane srednjovjekovnog klesara, a ne rimski original. To je način, na koji su na reljefu dane oči lika, i način, na koji je oblikovana niša, u koju je lik postavljen.

Majstor plominskog reljefa sveo je prikazivanje očiju na grubo izdubene očne šupljine na licu lika. Provincijalna rimska skulptura iz vremena kasnog rimskog carstva, pa i onda, kada je izrađena od ruku vrlo nevješćih, rustičnih majstora, u svima primjerima, koje poznajem po autopsiji ili sam ih vidio prelistavajući djela s reprodukcijama takvog materijala, prikazuje oko kao cjelinu, kao izbočinu, a ne kao udubinu. I u najrustičnijim primjerima antiknih skulptura očni je bulbus duguljasta, nedetaljirana izbuljena masa. Iz vremena ranog Srednjeg vijeka mogu, naprotiv, navesti nekoliko primjera rustičnih skulptura, na kojima je oko prikazano kao gruba udubina bez ikakvih detalja. Tako, na primjer, na nadgrobnom kamenu franačkog ratnika merovinškog doba iz Niederdollendorfa i na franačkom kamenom križu iz Moselkerna u Porajnju;⁴ nadalje na dva ranosrednjovjekovna nadvratnika, jednom iz Geisenheima iz 8. stoljeća, a drugom iz Southwella u Engleskoj iz 10. stoljeća.⁵ U unutrašnjosti crkve sv. Jurja u Plominu upotrebljen je rimski

⁴ Up. V. Jenny W. A., *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin 1940, sl. 102 i 103, str. 54.

⁵ Up. Baum J., *Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Britannien*, Wildpark-Potsdam 1930, sl. 52 i 152, str. 51 i 168.

korniž kao impost na desnom pilastru trijumfalnog luka. Na njemu su u vrijeme gradnje crkve isklesane dvije rustične figure, na kojima također očni bulbos nije uopće plastično izrađen, već je očna šupljina gruba udubina, i u njoj su oči samo grafički markirane crticom.⁶

Na rimskim stelama pokojnik je obično postavljen u udubinu jedne niše. Elemente niše imamo i na reljefu u Plominu, ali oni su ne samo rustično izrađeni, već su i neshvaćeni u svojoj funkciji. Oko glave lika u Plominu polukružna udubina niše dobila je gotovo izgled svetačke aureole; a u donjem dijelu je niša naznačena samo na jednoj, desnoj strani lika. Antikni majstor, kojemu je predodžba niše, u svijesti ili podsvijesti, bila svakako pred očima, pa ma kako bio nevješt i rustičan, teško bi nešto takvo napravio.

Ovoliko s obzirom na stil plominskog reljefa; a sada o drugim momentima i motivima na njemu. U prvom redu moramo uzeti u obzir glagoljski natpis do glave lika. Fučić je pročitao: se e pis'l's ... (ovo je pisao s...). Izraz pisati u starom jeziku dolazi u dvostrukom značenju: u običnom smislu pisanja (scribere) i u smislu likovnog formiranja (pingere). U ovom drugom slučaju je natpis svakako savremen liku i signatura srednjovjekovnog klesara, koji je reljefni lik izradio. U prvom, pak, slučaju to može biti naknadno uklesan grafit, t. j. potpis slučajnog posjetioca crkve sv. Jurja u Plominu. Ali je ova posljednja pretpostavka s više razloga malo vjerojatna. Grafiti se na spomenicima javljaju tek u kasno doba u vezi s porastom pismenosti. Fučić navodi, da prije početka 15. stoljeća nije poznat ni jedan jedini grafit na spomeniku u Istri bilo latinski, bilo glagoljski. Grafiti se javljaju obično ugrebene na slikarijama, freskama, slikama u dasci, a vrlo su rijetki uklesani u kamenu. Teško je zamisliti, da je poznavalac glagoljskog pisma, pogotovu oko g. 1100. imao volju da se popne do rimskog spolija i da u njemu ukleše svoj potpis. Ima još jedan značajan detalj. Lik pokojnika na rimskim stelama je strogo frontalni i aksijalan. U Plominu, međutim, prostor do glave na desnoj strani reljefa, gdje je natpis, dvostruko je veći. Kao da je glava bila maknuta u lijevo, e da dade prostor natpisu. Natpis i lik će prema tome biti iz istog vremena.

Pokojnik na rimskim stelama drži obično atribut, koji ga pobliže označuje, u desnici. Lik plominskog reljefa ima ga, naprotiv, na desnoj strani. Kršćanski mučenici u srednjovjekovnoj umjetnosti drže simbol svog mučeništva, grančicu paome, ne samo u desnoj ruci, nego često i u lijevoj. Nadalje, kako i Fučić točno opaža, predmet u ljevici lika nema prave analogije u rimskim stelama, dok bi u kršćanskoj ikonografiji bila lakša i jednostavnija interpretacija tog atributa kao paome mučeništva. Paoma mučenika mogla je ispod dljeteta nevještog srednjovjekovnog majstora dobiti izgled trozubog štapa plominskog reljefa. Da se to ponekad događalo dokazom nam je paoma mučeništva sv. Justa, zaštitnika grada Trsta, koja je u Srednjem vijeku ušla u grb toga grada u obliku tročlane helebarde.⁷

⁶ To mi je saopćio na temelju detaljnog pregleda Branko Fučić, asistent Jadranskog instituta JAZU na Rijeci.

⁷ Up. navedeni članak Kutschera-Woborsky u noti 2 i to na str. 12-13. Uporedi također izgled paome u ruci sv. Justa na njegovu srednjovjekovnom liku u kamenu. n. dj. sl. 11.

Zbog svih tih razloga ostajem pri utisku, da je plominski reljef mnogo vjerojatnije djelo srednjovjekovnog majstora iz vremena njegova glagoljskog natpisa, i to majstora, koji se u izradi lika posredno ili neposredno ugledao u rimsku stelu, nego li izvorni antikni spolij s naknadno uklesanim glagoljskim natpisom. Da li je lik u prvotnoj namjeni predstavljao sv. Jurja ili kojeg drugog sveca, i da li je bio namijenjen današnjoj crkvi sv. Jurja ili potječe od druguda, ne možemo znati, a i nije bitno za pitanje, koje nas je ovdje zanimalo. A ova sam razmatranja iznio u prvom redu kao primjer složene i strpljive procedure, kojom moramo pristupiti rješavanju problema, što nam zadaju rustična djela bliza pučkoj umjetnosti.